

KOMANA ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN ANADOLU SELÇUKLU DÖNEMİ KIRIM SERAMİK TİCARETİ VE USTA GÖÇ HAREKETLİLİĞİ*

Yunus Emre KARASU**

ÖZ

Seramik günlük yaşamda saklama, depolama ve servis kabı olarak farklı işlevlerle kullanılmaktadır. Ayrıca süs eşyası olarak kullanıldıkları da bilinmektedir. Kase, tabak, küp, testi, çömlek gibi farklı kap türlerinden oluşan seramikler bir bölgedeki günlük yaşam, sosyoekonomik yapı, ticaret ve kültürel etkileşimi de yansıtmaktadır. Usta-çırak ilişkisiyle üretim yapan seramik ustaları kültürel geçmişleri yanı sıra göç ettikleri ve üretim yaptıkları bölgelerle de etkileşim içerisindedir. Anadolu Selçuklu dönemi fetihlerin yapıldığı, yeni şehirlerin kurulduğu, geri kalmış bölgelerin ise geliştirilmeye başladığı bir dönemdir. Bu dönemde Bizans ile mücadeleler devam ederken aynı zamanda fethedilen bölgelere göçler başlamıştır. Bu göçlerle birlikte içinde seramik ustalarının da bulunduğu zanaatkarlar halkın günlük ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamıştır. Ahi teşkilatı içerisinde yer alan ustaların günlük yaşama ve ticarete yönelik üretim olmak üzere farklı gruba ayrıldığı düşünülmektedir. Bu ustaların yeni bölgelerin fethi, gelişimi ve ticaret yollarındaki hareketliliğe göre farklı bölgelere göç ettikleri tahmin edilmektedir. Çalışmamızda seramik ustalarının göç etmesinde etkili olan sebepler, Komana seramik ustaları ve Anadolu Selçuklu devletinin yıkılmasını takip eden süreçte seramik ustalarının Kırım'a muhtemel göçüne değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Seramik, Anadolu Selçuklu, Usta, Ortaçağ, Kırım.

CRIMEAN CERAMIC TRADE DURING THE ANATOLIAN SELJUK PERIOD AND THE CRAFTSMEN MIGRATION MOBILITY ON THE EXAMPLE OF KOMANA

ABSTRACT

People use ceramic means of storage, as means of serving food, and as ornamentation. Ceramics can include bowls, plates, cubes, and jugs (just to name a few objects) and they reflect on daily life, socio-economic structure, trade, and cultural interaction in a given region. Ceramic masters – who teach their craft via apprenticeship – interact with the region they happen to be located, as well as with as their cultural background. The Seljuks of Anatolia had conducted many conquest, established many a new city, and transformed many an underdeveloped region. They also put up a struggle against Byzantium, but nevertheless succeeded in migrating wherever they conquered. The Ahi community – known for its ceramic masters – ensured that the everyday needs of the people were met. Moreover, they specialized in making ceramics for daily life and trade. They migrated throughout different parts of Anatolia in accordance with Seljuk conquest and trade routes. This study will look at why they migrated – and in particular to Crimea, after collapse of the Seljuk state.

Keywords: Ceramic, Anatolia Seljuks, Crafter, Medieval, Crimea.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 22.05.2021; Yayıma Kabul Tarihi: 01.07.2021

* Bu makale *Komana Anadolu Selçuklu Çağı Seramikleri* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, BİTLİS; ORCID: 0000-0001-9604-6510, E-posta: yekarasu@beu.edu.tr

Giriş

Anadolu eski çağlardan günümüze kadar çok sayıda farklı medeniyet tarafından ele geçirilmiş ve çeşitli kültürlerle ev sahipliği yapmıştır. 1071 Malazgirt Savaşı'yla birlikte Danişmentli, Saltuklu, Artuklu ve Mengücek gibi beylikler kurulmuş, bu beyliklerin fetihleriyle birlikte Anadolu Türkleşmeye ve İslam dini yayılmaya başlamıştır. Orta ve Kuzey Anadolu'da Danişment (1085-1175), Erzincan ve Divriği çevresinde Mengücek (1071-1252), Erzurum ve çevresinde Saltuklu (1071-1202) Ahlat ve Batı Azerbaycan'da Sökmen (Ahlatşah, 1100-1207), Diyarbakır ve Mardin'de Artuklu (1098-1409) beylikleri kurularak Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma süreci başlamıştır (Bayram, 2005, s. 132; Kuban, 2008, s. 13-14). Anadolu'ya ilk Türk fetihlerinin başladığı dönemde, Venedik ve Ceneviz gibi İtalyan şehir devletleri Bizans İmparatorluğu'ndan elde ettikleri siyasi ve ekonomik ayrıcalıklar sayesinde Bizans kara ve özellikle deniz ticaretinde etkin bir şekilde rol oynamışlar, Anadolu'ya gelmeye başlayan Selçuklu beylikleri ise öncelikli olarak fetih, iskan politikalarına öncelik vermişlerdir. Bu sebeple Anadolu'nun kapılarının Türklere açıldığı 1071 Malazgirt ile 1176 Miryakefelon arasındaki dönemde ilk Türk fetihleri yanı sıra Haçlı seferleri ve iç karışıklıklar sonucu Anadolu ticareti gelişmemiş ve oldukça sınırlı şekilde kalmıştır (Kayaoğlu, 1981, s. 360).

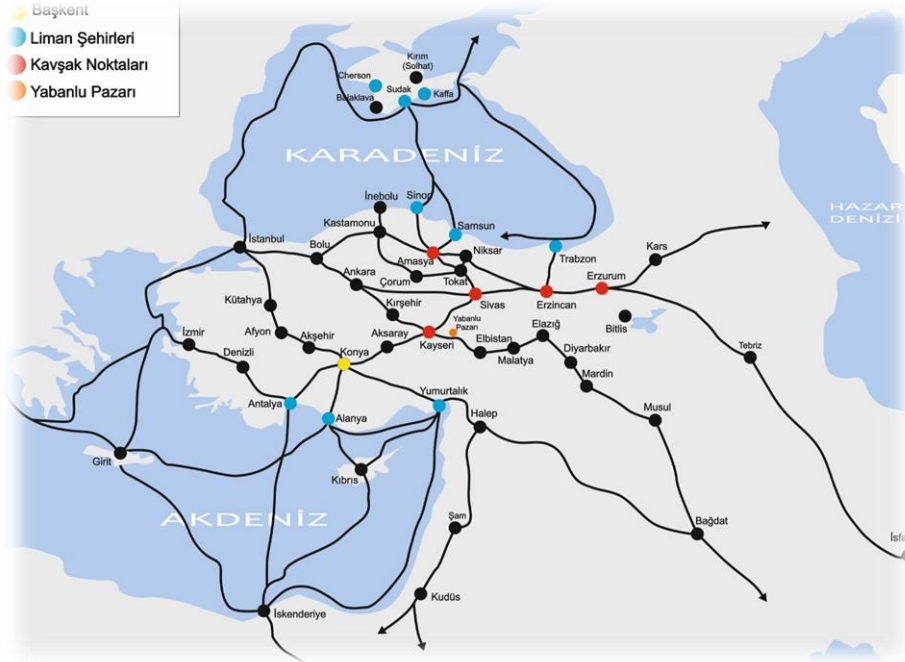
Anadolu Selçukluları döneminde mevcut topraklarda ticareti geliştirmek ve güçlendirmek amacıyla yoğun şekilde imar faaliyetlerine başlanarak, bu doğrultuda bazı fetih politikaları izlenmiştir. Rükneddin Süleymanşah b. Kılıç Arslan Tokat Meliki olduğu dönemde (1188-1192) Samsun'u, 1207 yılında I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Antalya'ya, 1214'te I. İzzettin Keykavus'un Sinop'u fethetmesiyle Selçuklu devleti Akdeniz ve Karadeniz ticaretini doğrudan yapma fırsatını yakalamıştır (Köprülü, 1991, s. 28-29; Eskikurt, 2014, s. 22). Anadolu dışında Kırım'da yer alan Sudak Anadolu, Asya ve Kuzeydoğu Avrupa'dan gelen malların depolandığı Kıpçak, Rusya, Bulgar bölgeleri ve Kafkas bölgelerinin iç kesimlerine kadar devam eden ticaret ağı için önemli bir merkez konumundadır (Gordlevski, 1988, s. 213; Bedirhan, 2012, s. 43). Bu sebeple Sinop'un fethinden kısa bir süre sonra I. Alaaddin Keykubad döneminde hem Anadolu tüccarlarının hem de İskenderiye, Antalya, Sinop ticaret yolunu kullanan Mısırlı tüccarların daha güvenli ve geniş bir ağ içerisinde ticaret yapabilmeleri için Kırım'ın Sudak limanı ele geçirilmiştir (Yakubovski, 1954, s. 207-226; Köprülü, 1991, s. 53; Peacock, 2010, s. 243-265).

1220'li yıllarda Moğolların Harzemşahları ortadan kaldırmasıyla birlikte Maveraünnehir ve Türkistan'daki tüccar, zanaatkar ve sanatçılar Anadolu'ya gelmiştir (Çağatay, 1988, s. 485). Böylece Anadolu ticaretinin büyüüp gelişmesi daha da hızlandı. Anadolu'da uluslararası ticareti geliştirmek için başta Venedik ve Cenevizliler olmak üzere farklı milletten tüccarlarla ve Kıbrıs kralıyla ticari antlaşmalar yapılmış ve ticareti geliştirmek için ayrıcalıklar verilmiştir (Turan, 1988, s. 109-146). Moğolların önce İran'ı, daha sonra da Anadolu Selçuklu topraklarını işgal etmesinden sonra Anadolu ticareti 1277 yılına kadar eski canlılığında devam etmiştir (Keçiş, 2013, s. 866). Kayseri'de Pazar Ören olarak bilinen bölgede Selçuklu döneminde uluslararası bir Pazar olan Yabanlu Pazarı da bu durumdan etkilenmiş, 13. yüzyıl sonu-14. yüzyılın ilk çeyreğinde bölgede ticaret sona ermiştir (Sümer, 1985, s. 19-21). 13. yüzyılın sonlarından itibaren siyasi otorite boşluğu, Moğol saldırıları ve Memlüklerle yapılan mücadeleler nedeniyle ticaret duraklamaya başlamış, İran ve Orta Asya'dan gelen mallar ise Anadolu'da ağırlıklı olarak Karadeniz limanları üzerinden gönderilmiş, böylece Karadeniz ticareti bu dönemde daha işlek bir hâl almıştır (Akdağ, 1979, s. 446-447).

Anadolu Selçuklu Dönemi Ticaret Yolları

Selçuklu dönemi ticaret yollarının büyük kısmını Roma döneminden kalma yollar oluşturmakla birlikte Konya'nın başkent olması, Kayseri ve Sivas'ın ticari merkez olarak

öneminin artması, Antalya, Alanya, Samsun, Sinop gibi uluslararası liman şehirlerinin ele geçirilmesi Selçuklu döneminde Anadolu ticaretinin yoğun şekilde gelişmesine imkân sağlamıştır (Kuban, 2008, s. 239). Bizans'a ilk Türk fetihlerinin başladığı dönemde Anadolu'da ticaret oldukça zayıf bir konumda bulunmaktayken Selçukluların bölgeye hâkim olmasıyla birlikte Anadolu ticareti uluslararası bir konuma ulaşmıştır (Turan, 2008, s. 354-356). Selçukluların Anadolu'nun batısındaki fetih hareketlerinin yavaşlaması ve yer yer durması da ticarete ve ticari yollara verilen önemi arttırmıştır. Anadolu Selçukluları döneminde mevcut topraklarda ticareti geliştirmek ve güçlendirmek amacıyla yoğun şekilde imar faaliyetlerine başlanarak, bu doğrultuda bazı fetih politikaları izlenmiştir. Samsun, Antalya ve Sinop'un fethetmesiyle Selçuklu devleti Akdeniz ve Karadeniz ticaretinde etkinliğini arttırmıştır. Kırım, eski Yunan kolonileri tarafından kurulduğu günden beri Çin'den gelen Asya ticaret yolunun batıdaki ucu olmanın yanı sıra Doğu Avrupa, Ön Asya ve Akdeniz'i birbirine bağlayan önemli bir liman kentidir (İnalçık, 1944, s. 191, 193). Selçuklu döneminde Anadolu'da uluslararası ticareti geliştirmek için yapılan fetihler, iskan politikaları ve ticarete verilen destek sayesinde Bizans döneminde harap hâlde olan ve Selçuklular tarafından yeni kurulan şehirler büyüüp gelişmiş, Anadolu oldukça zengin ve refah bir konuma ulaşmıştır (Turan, 2008, s. 357).

Harita 1: Anadolu Selçuklu Dönemi Ticaret Yolları

Anadolu Selçuklu dönemi uluslararası ticaret ağı doğu-batı ve kuzey-güney şeklinde iki yönde konumlanmaktadır (Turan, 1946, s. 474; Gordlevski, 1988, s. 212-213; Özcan, 2006, s. 31). Anadolu Selçukluları dönemi kuzey-güney yolu Antalya-Alanya'dan başlayıp Konya, Aksaray, Kayseri, Kırşehir, Sivas, Erzincan ve Erzurum üzerinden Tebriz, Meşhed, İsfahan, Merv, Belh, Kaşgar ve Türkistan'dan Çin'e doğru devam eder. Ayrıca Moğollar döneminde Kilikya sınırları içerisinde yer alan Yumurtalık Limanı Antalya'ya rakip olmuş ve ticari mallar bu liman üzerinden Konya ve Kayseri'ye gönderilmeye başlanmıştır. Konya Akşehir, Afyon, Kütahya'ya doğru devam eden başka bir yol üzerinden de batı bölgelerine ve İstanbul'a ticaret yolu devam eder. Doğu-batı ticaret yolu ise ticari mallar Antalya, Alanya ve Yumurtalık'tan gelip ya Kayseri-Elbistan üzerinden Sivas'ta diğer yollara bağlanır ya da Sivas, Tokat üzerinden Sinop, Trabzon veya Samsun limanları aracılığıyla

Kırım'ın Sudak limanına varır. Ayrıca Elbistan'dan devam eden bir yol Malatya, Diyarbakır, Mardin, Musul üzerinden Irak'a ulaşmaktadır (Turan, 1946, s. 474-475; Akdağ, 1979, s. 435; Ersoy, 1995, s. 23-26; Turan vd. 2007, s. 42; Koca, 2011, s. 461; Bedirhan, 2012, s. 44; Ciociltan, 2012; Bedirhan, 2015, s. 31).

Komana Seramik Ticareti ve Usta Hareketliliği

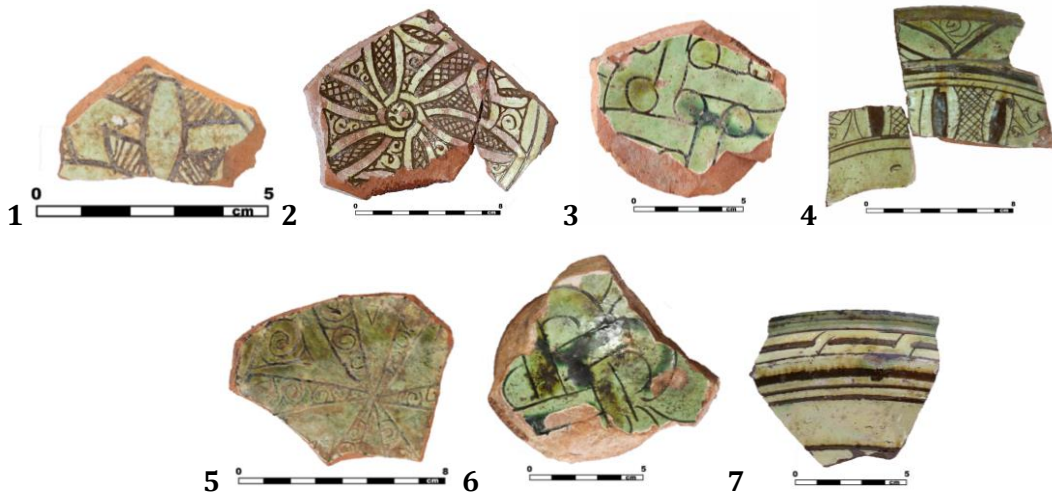
Komana¹, Tokat-Niksar karayolu üzerinde Gümenek köyünde yer almaktadır. Htp01, Htp02, Htp03 ve Htp04 olarak isimlendirilen dört alanda devam eden kazı çalışmalarında Helenistik, Roma, Bizans, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dönemine ait buluntular ele geçirilmiştir (Erciyas, 2014, s. 281-291; Erciyas vd., 2015, s. 24-25; Erciyas vd. 2016, s. 616; Erciyas, 2019, s. 1-46; Erciyas vd. 2020, s. 47-64). 2009 yılında başlanan kazı çalışmalarında en yoğun buluntu grubunu Anadolu Selçuklu Dönemi seramikleri oluşturur. Stratigrafik şekilde tabakalı olarak yapılan kazı çalışmaları mevcut seramik verilerin kapsamlı ve daha net şekilde değerlendirilmesine katkı sağlamaktadır. Anadolu'da belli merkezler dışında Anadolu Selçuklu dönemi seramiklerini Komana kazısı buluntuları kadar net şekilde ortaya koyabilen bölge sayısı oldukça azdır. Ayrıca Komana'da yapılan kazı çalışmalarının mekân ve buluntuların bir bütün şekilde değerlendirilebilmesine imkân sağlaması oldukça önemlidir. Bu sebeple kazı çalışmalarında ele geçirilen seramikler bölge dışında Anadolu Selçuklu dönemi seramik ticareti ve ustaları hakkında önemli verilere ulaşılmasını sağlamaktadır.

Seramik üretimine dair yarı mamul, defolu ürünler ve üç ayak buluntuları ile fırın çubuğu olduğu düşünülen parça bölgede bu dönemde seramik üretimi olduğunu göstermektedir. Hamur, form, bezeme ve kompozisyon bakımından oldukça kaliteli olan seramiklerin ticari amaçla üretildiği anlaşılmaktadır. Tek renk sırlı, kazıma, oyma, astar boyama, boyalı kazıma, akıtma gibi bezeme teknikleri tek başına ya da birkaç bezeme tekniği birlikte kullanılmıştır. Figürlü (insan-hayvan-fantastik), yazı (gerçek-taklit), bitkisel ve geometrik bezemelerden oluşan kompozisyonlar üretim yapan seramik ustalarının oldukça yetenekli ve usta kişiler olduğunu göstermektedir. Ayrıca seramik ustaları dönemin ortak moda anlayışına hâkim, Bizans ve Haçlı-Kilikya seramiklerini bilen, gözlem yeteneği yüksek muhtemelen Orta Asya kökenli kişilerdir. 13. yüzyıl seramiklerinde sıklıkla tercih edilen motif ve kompozisyonlar bu dönem hakkında bazı ip uçları sunmaktadır. Ayrıca Komana kazı çalışmalarında ele geçirilen seramiklerin Elazığ, Sivas ve Kırım bölgelerinde yer alan üslup bakımından neredeyse birebir benzer örnekleri oldukça dikkat çekicidir.

1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra ele geçirilen bölgelerde köylerin ve köylü nüfusunun az olmasından dolayı yeni köyler genellikle ticaret yolu, büyük şehir ya da kasaba kenarlarına kurulmuşlardır. Tokat, Gümenek (Sisiyye), Sivas, Niksar, Amasya, Kayseri ve Malatya gibi çok sayıda şehir yeniden imar edilerek Türk-İslam kimliği kazandırılmıştır (Solmaz, 2011, s. 153-156). İlk fethedilen bölgeler arasında yerleşim hareketliliğine bağlı olarak zanaatkâr gruplarının da göç ettiği tahmin edilmektedir. Ticaret yollarındaki gelişim ve özellikle Anadolu Selçuklu devleti döneminde Kayseri ve Sivas'ın ticari merkez olarak öneminin artması, Antalya, Alanya, Samsun, Sinop gibi uluslararası liman şehirlerinin ele geçirilmesi Selçuklu döneminde Anadolu ticaretinin yoğun şekilde gelişmesine imkân sağlamıştır (Ramsay, 1960; Kuban, 2008, s. 239). Ayrıca Kırım'daki Sudak Limanı'nın fethi Karadeniz'de ticari hareketliliği arttırmıştır. Bu hareketlilikle beraber tarafımızca bölgelerde günlük yaşam ve ticarete yönelik üretim yapan farklı usta gruplarının bölgeler arası göçlerinin arttığı ve hızlandığı tahmin edilmektedir.

¹ Komana kazısı seramik buluntularını çalışmama izin veren Komana kazı başkanı Prof. Dr. D. Burcu Erciyas'a ve yardımlarından dolayı kazı ekibine teşekkür ederim.

13. yüzyıl Anadolu Selçuklu ve Bizans seramikleri açısından etkileşimin en yoğun olduğu dönemdir. Bu dönemde Anadolu Selçuklu devletinin ticaret yolları üzerindeki bölgeleri geliştirmesi, yeni yerleşimler kurması, limanları ele geçirmesi ile esnaf ve zanaatkârların göç hareketlilikleri oldukça artmıştır. Aynı zamanda seramiklerde hamur, sır ve bezeme bakımından büyük benzerlik görüldüğü ve ticaret aracılığıyla dönemsel bir moda anlayışının ortaya çıktığı bir yüzyıldır. Bu sebeple birçok bölgede kazı çalışmalarında ele geçirilen seramiklerin dönemlerinin belirlenmesi zorlaşmaktadır. Palmet, rumi motifleri dışında tarama, kafes tarama, zencirek ve iki yapraklı bitkisel bezeme başta olmak üzere helezonik kıvrım, düğüm ve iç içe geçme kompozisyonlar bu dönemde her iki bölge seramiklerinde de sıklıkla kullanılmaktadır. Bezemelerin seramik yüzeylerinde belirli alanlarda ve benzer şekilde kullanılması da her iki bölge seramiklerinde ve yer yer Haçlı-Kilikya örneklerinde ortak bir anlayışın benimsendiğini göstermektedir.

Tablo 1: 1-Tarama, 2-Kafes Tarama, 3-Örgü Şeklinde Geçme, 4-İki Yapraklı Bitkisel Bezeme, 5-Helezonik Kıvrım, 6-Düğüm, 7-Zencirek

Kafes tarama ve tarama bezemeler bitkisel, geometrik, figürlü örneklerde motifleri zenginleştirmek için ve ağız ile gövde parçaları üzerinde boş kalan kısımları doldurmak ve yüzeyi hareketlendirmek için kullanılmaktadır. Bu bezemeler motiflerin vurgulanmasını ve seramik yüzeyinin hareketlendirilmesini sağlamakla birlikte Bizans ve Anadolu Selçuklu dönemi seramiklerinde en sık tercih edilen bezemelere aittir. Helezonik kıvrım bezemeler de genellikle benzer tarzda seramik yüzeylerde boş alanları doldurmak ve motifleri birbirine bağlamak için kullanılmaktadır. Helezonik kıvrımlar kabın iç yüzeyinde dip kısmında merkezde tek başına ana motif veya motif ve kompozisyonların iç kısmı ile aralarında kalan boş kısımları doldurmak ve ağız kısmında yer alan bordürleri hareketlendirmek amacıyla kullanılmıştır.

Çok yapraklı bitkisel bezemeler seramiklerde tercih edilen ortak bezemeler arasındadır. Ancak “v” şeklinde iki yapraklı ve birbirini tekrar eder şekilde yerleştirilen bezemelerin Bizans, Haçlı-Kilikya, Anadolu Selçuklu ve Erken Osmanlı dönemi seramiklerinde kullanıldığı görülmektedir. Özellikle 13. yüzyıl seramik üretiminde hemen her bölgede karşılaşılan bir bezeme şekline dönüşmüştür. Erken Osmanlı dönemi seramiklerinde de bir süre kullanılmaya devam etmiştir.

Düğüm motifi ve geometrik geçmeler oldukça yoğun şekilde karşılaşılan bezeme öğelerindedir. Geometrik geçme olarak belirtilen örnekler zencirek benzeri sarmal

şekilde olan motifler ve bir merkezden çıkıp birbirini tekrar eder şekilde iç içe geçen kompozisyonlardır. Düğüm motifleri seramik parçaların iç yüzeyinde merkezde ana bezeme ögesi olarak tek başlarına; geçmelerden oluşan bezemeler ise kabın iç yüzeyinde merkezde küçük şekilde veya kabın iç yüzeyini tamamen kaplayacak şekilde ana motif olarak ve ağız kısmında yer alan bordür içerisinde kullanılmıştır. Bazı düğüm ve geçme motiflerinde kompozisyonlar çarkifelek motifini andıran bir düzenlemeye de sahiptir. Zencirek motifinin Kırım'da ele geçirilen benzer örnekleri Selçuklu zinciri olarak tanımlanmıştır (Bocharov vd. 2016, s. 235: Fig. 2.1). Seramik yüzeylerinde örnekleri görülen zencirek motifleri Kırım'daki mimari yapılarda da yer almaktadır (Ersoy vd. 2013, s. 77-91). Bizans, Haçlı-Kilikya ve Anadolu Selçuklu dönemi seramiklerinde tercih edilen bu motifler Anadolu'da hemen her bölgede görülebilmektedir.

Seramiklerde yer alan motif ve kompozisyonlarda benzerlik görülürken seramik ustalarına bağlı olarak üslup farklılıkları da bulunmaktadır. Seramik ustalarının kökeni motif ve kompozisyonlarda önemli bir yere sahiptir. Bizans hakimiyetinde üretim yapan bir ustanın Selçuklu egemenliğinde de üretime devam etmesi muhtemeldir. Bu sebeple şüphesiz kültürel etkileşimde ustaların rolü oldukça büyüktür. Günlük yaşamda ve ticarete önemli bir konuma sahip olan seramiklerin üretimlerinde çalışan ustalar kendi kökenleri ve hâkim kültür özelliklerini harmanlayarak üretim yapmaktadır. Aynı durum Orta-Asya kökenli Selçuklu ustaları için de geçerlidir. Ayrıca seramiklerde dönemin siyasi bakımdan hâkim kültürünün daha baskın olduğu anlaşılmaktadır. 13. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Anadolu'da Selçuklu hâkimiyetinin arttığı belirgin şekilde görülmektedir. Bu sebeple seramik sanatında da ağırlıklı olarak Anadolu Selçuklu etkisi hissedilmektedir.

Bizans seramikleri kurşun parlak sırlı, az katkılı temiz hamur özellikleri ile dikkat çekmektedir. Benzer özelliklere sahip Ege tipi ve özellikle zeuksippus seramiklerinin 12. yüzyıl sonu-13. yüzyıl başına kadar Anadolu ve Anadolu dışında çeşitli bölgelere ticaretinin yapıldığı bilinmektedir. Bu seramiklerin bu kadar yaygın görülmesinde Bizans'ın önemli ticari bölgelere sahip olması etkilidir. 13. yüzyılda Anadolu Selçuklu egemenliğinin artıp güçlenmesiyle ticarete bezeme bakımından daha zengin ve çeşitlilik gösteren seramikler çoğalmıştır. Yeni kurulan yerleşimlerle birlikte seramik üretiminin yoğunlaşması bölgeler arası etkileşimi ve ticareti arttırmıştır.

Komana seramik buluntularıyla Elazığ bölgesinde yapılan Korucutepe, Aşvan Kale ve Taşkun Kale kazılarında ele geçirilen buluntularda benzerlikler görülmektedir. Özellikle Korucutepe seramiklerinin form yanı sıra motif, kompozisyon ve bezeme özellikleri bakımından Komana örnekleriyle eşleşmesi oldukça önemlidir. Anadolu Selçuklu devleti döneminde önemli ticari bölgeler arasında yer alan Elazığ, Malatya oldukça merkezi bir konumdadır. Komana seramikleri ile aynı ve daha erken tarihli buluntuların ele geçirildiği bölge mevcut yayınlar dışında yayımlanmamış kazı ve yüzey araştırmalarından anlaşıldığı kadarıyla seramik üretimi bakımından oldukça zengindir. Elazığ bölgesinde 12-13. yüzyıla tarihlendirilen seramiklerin ele geçirilmesi bölgede Komana'dan önce üretim olduğunu göstermektedir. Üretim yapan Elazığ çevresindeki seramik ustalarının Komana ve başka diğer bölgelere göç etmesi muhtemeldir. Ayrıca Komana ve Elazığ'da yapılan kazı çalışmalarında seramik üretimine dair buluntular dışında fırın kalıntısı bulunamamıştır. Ahi teşkilatına bağlı olduğu tahmin edilen ustaların sayıca fazla olması sebebiyle bir kısmının ticaret yollarıyla bağlantılı olarak Elazığ bölgesinden Komana'ya göç ettiği düşünülmektedir. Mevcut durumda somut veriler sınırlı olmakla birlikte seramiklerin üslup bakımından benzerlik göstermesi bu ustalar arasında bir bağlantı olduğuna işaret etmektedir.

Komana Seramikleri	Benzer Örnekler
	Yozgat (Acun, 1995, s. 10), Niğde/Aksaray (Duran, 2007, s. Foto. 10), Solhat (Teslenko, 2018, s. 51), Sudak (Teslenko, 2018, s. 51), Alushta (Teslenko, 2018, s. 51)
	Sivas (Özkul Fındık, 2011, s. 208), Aşvan Kale (Mitchell, 1980, s. 176)
	Aşvan Kale (Mitchell, 1980, s. 226), Sivas (Özkul Fındık, 2011, s. 219), Possidima (Güneydoğu Kırım) (Bocharov, 2017, s. 423), Korucutepe (Bakırer, 1980, s. Pl. 95), Koktebel (Bocharov, 2007, s. 14), Kemah (Özkul Fındık, 2020, s. 240)
	Sivas (Özkul Fındık, 2011, s. 204), Funa (Teslenko, 2016, s. 139), Korucutepe (Bakırer, 1980, s. Pl. 69)
	Aşvan Kale (Mithcell, 1980, s. 183), Kemah (Özkul Fındık, 2018, s. 306), Sivas (Özkul Fındık, 2011, s. 201)

Tablo 2: Sivas'ta Benzerleri Görülen Komana Seramikleri

Sivas'taki seramik buluntuları şehir merkezi Ulunak ve şehir dışında Yenişehir olarak iki farklı alandaki temel kazısı sırasında ele geçirilmiştir (Özkul Fındık, 2011). Şehrin güneyinde surların dışındaki Yenişehir'de üç ayak buluntusuna da rastlanmış olup burada ele geçirilen seramikler Komana örnekleriyle form, motif kompozisyon ve üslup bakımından büyük benzerlik göstermektedir. Benzer motif ve kompozisyon örnekleri başka bölgelerde de görülmekle birlikte Sivas buluntularıyla olan üslup bütünlüğü iki bölge arasındaki bağlantıyı yansıtmaktadır. 13. yüzyılda Anadolu'nun Sivas ve Konya gibi şehirlerinde İtalyan tüccarların depo ya da konsoloslukları olduğu bilinmektedir (Kuban, 2008, s. 238). Anadolu ticaretinin gelişmesi için yeni fethedilen bölgelerin özelliklerine göre ülkenin iç kesimlerinden insanlar göç ettirilmektedir. Anadolu Selçuklu döneminde ticaret yollarının gelişmeye başlaması ve bu yollar üzerinde önemli bir konumda bulunan

Sivas'ta 13. yüzyılda bazı Selçuklu şehirlerinde rastlanılan başka bölge isimleriyle anılan mahalleler arasında Komanatlılar mahallesi de yer almaktadır (Baykara, 2000, s. 108). Komanat olarak belirtilen mahalle muhtemelen Anadolu Selçuklu döneminde sultanlarının taht mücadelesinde sığındıkları ve melik olarak gönderilen kişilerin tahta geçme konusunda daha avantajlı olmaları bakımından önemli bir konuma sahip olan Tokat'a yakın bir konumda bulunan ve önemli bir merkez olan Komana'dır (Serdar, 2015, s. 644). Selçuklu döneminde Komana'nın Gomanat (Komanat) olarak adının geçtiği de bilinmektedir (Yücel, 1970, s. 70; Sevim, 1989, s. 435; Yücel, 1991, s. 108-109; Aziz b. Erdeşir-i Esterebadı, 2014, s. 196).

Komana Seramikleri	Benzer Örnekler
	Chersonese (Zaleskaya, 2011, s. 190), Sudak (Teslenko, 2018, s. 51), Korucutepe (Bakırer, 1980, s. Pl. 95)
	Novy Svet batığı (Zelenko vd. 2011a, s. 98)
	Sivas (Özkul Fındık, 2011, s. 202), Güneydoğu Kırım (Bocharov vd. 2015, s. 335), Solhat (Teslenko, 2018, s. 56), Thorvytsia (Ukrayna) (Kozyr vd. 2017, s. 339, 344)
	Taşkun Kale (McNicoll, 1983, s. 87; Fig. 36, 96), Alushta (Teslenko, 2017, s. 395), Solhat (Teslenko, 2018, s. 51), Sudak (Teslenko, 2018, s. 51), Korucutepe (Bakırer, 1980, s. Pl. 95)
	Erzincan Müzesi (Polat, 2014, s. 167), Azak (Bocharov vd. 2015, s. 605; Teslenko, 2018, s. 51), Sudak (Teslenko, 2018, s. 51)

Tablo 3: Kırım'da Benzerleri Görülen Komana Seramikleri

Komana seramik buluntularının Elazığ ve Sivas bölgeleri dışında büyük benzerlik gösterdiği bir diğer yer ise Kırım ve Ukrayna iç kesimleridir. Kırım'da seramik üretiminin 13. yüzyıl sonu (1260 yılı sonrası)-14. yüzyıl başında Solhat, Sudak, Kaffa başta olmak üzere Alushta ve Balaklava gibi şehirlerde başlamış olabileceği düşünülmektedir (Bocharov, 2016, s. 127-128; Teslenko, 2018, s. 68). Özellikle Solhat'ta ele geçirilen bir

grup seramik kapalı bir kontekste sikkelerle birlikte bulunmuş olup 14. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir. Solhat, Varna ve Amasya'daki Kırım, Bulgar ve Anadolu buluntularının birbirlerine oldukça benzer olduğu da belirtilmiştir (Kramarovsky, 2000, s. 245; 2004, s. 234-237). Anadolu Selçuklu üslubunu yansıtan bu seramiklerin gerçekten yerel üretim olması hâlinde Kırım'a göç etmiş bir Selçuklu seramik ustasının temsilcisinin varlığına işaret ettiği düşünülmektedir (Teslenko, 2020, s. 160). Nitekim özellikle Komana figürlü seramiklerinin Solhat örnekleriyle olan üslup benzerliği de iki bölge arasındaki bağlantıyı net şekilde yansıtmaktadır. Ayrıca 13-14. yüzyılın ikinci yarısında Orta ve Batı Anadolu bölgelerinden güneydoğu Kırım şehirlerine (Solhat, Kaffa vb) seramik ustalarının çeşitli göç dalgalarıyla geldiği düşünülmektedir (Teslenko, 2020, s. 170). 13. yüzyılın ilk yarısında kazıma seramiklerin Anadolu'dan Kırım ve Doğu Slav bölgelerine geldiği de belirtilmektedir (Biliaieva vd. 2021, s. 237). Bu da mevcut Komana bölgesi seramik usta hareketliliğine dair görüşlerimizi desteklemektedir.

Kırım sahillerinin hemen her yerinde karşılaşılabilen bu seramiklerin bir kısmının nerede üretildiği kesin olarak bilinmeyen Anadolu'daki merkezlerden bölgeye gittiği sanılmaktadır. Kırım'da 13. yüzyıl sonu-14. yüzyılda seramik üretimine başlandığı bilinmekte olup burada üretim yapan ustalar muhtemelen Anadolu'dan göç eden ustalardır. Komana'da da üretim yapan bir grup seramik ustasının veya bu ustaların yetiştirdiği kişilerin de Kırım'a göç edip burada üretim yapmaları kuvvetli bir olasılıktır. Kırım yakınlarındaki Novy Svet batığında ele geçirilen ve Selçuklu dönemine ait olduğu belirtilen az sayıdaki seramik buluntunun Komana örnekleriyle form ve bezeme bakımından benzer olması ve Kırım sahilinde yer alan şehirlerin büyük çoğunluğunda benzer seramiklerin görülmesi Komana'da üretilen bazı seramiklerin ve daha sonraki dönemde seramik ustalarının Kırım'a göç ettiği fikrini desteklemektedir. Ayrıca Kırım ile özellikle Altın Orda döneminde ticari ve sosyoekonomik ilişkilerin oldukça gelişmesi Anadolu seramik ustalarının bu bölgeye göçüne imkân sağlamıştır.

Novy Svet'te ele geçirilen doğu Akdeniz veya Adriyatik bölgesine ait olduğu düşünülen bir gemide Selçuklu tarzı olarak belirtilen seramikler ele geçirilmiştir. Bu seramiklerin kargo ürününden ziyade Ortadoğu'dan gemi kargolarına eşlik eden ya da göç sürecine katılan kişilerle birlikte kişisel eşya olarak Kırım'a gittiği tahmin edilmektedir. Ayrıca bu seramiklerin Kuzey Anadolu (Amasya) kökenli olduğu belirtilmiştir (Waksman, vd. 2009, s. 853-855; Walksman vd. 2010, s. 358-373; Zelenko vd. 2011a, 98-99; 2011b, s. 122-125). Selçuklular döneminde Anadolu ve Kırım arasında yoğun ticari ve siyasi ilişkiler olduğu bilinmektedir. Komana seramik formları ve bezemelerinin neredeyse birebir benzerlerinin görüldüğü Kırım limanları ve Sudak yakınında bulunan Novy Svet ticari gemi batığı oldukça önemlidir. Batıkta ele geçirilen ve Selçuklu dönemine ait olduğu belirtilen az sayıdaki seramiğin gemiye rehberlik eden ya da göç eden kişilere ait olduğu ve bu kapların kişisel eşya olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Ancak oldukça bezemeli ve kaliteli olan bu seramiklerin tarafımızca bölgeye hediye veya sipariş üzerine gittiği düşünülmektedir. Kırım sahillerinin hemen hepsinde Komana form, bezeme ve kompozisyon özelliklerine benzer seramikler bulunması Anadolu'dan ihraç edildiğini, yerel üretim seramiklerin ise 13. yüzyılın sonunda Anadolu Selçuklu dönemi ustalarının Kırım'a göç etmesiyle açıklanabilmektedir. Muhtemelen 13. yüzyılın sonuna kadar ticaretle bölgeye götürülen seramiği üreten ustaların bir kısmı Anadolu'daki siyasi otoritenin zayıflamasıyla birlikte Kırım'a göç etmiştir.

Değerlendirme

Seramikler günlük yaşamda farklı işlevlerle kullanılan pişmiş toprak kap kacaklardır. Bu kapların üretimi, ticareti ve üreten ustaların hareketliliği dönemsel özellikler ile kültürel ve yerel farklılıklar oluşmasında oldukça etkilidir. Usta-çırak ilişkisiyle üretim yapan seramik ustalarının kökeni ve göç hareketliliklerinin belirlenmesi

ise oldukça zordur. Bunun sebebi yazılı kaynakların azlığı, mevcut kazı çalışmalarının sınırlı olması ve birçok yerleşim yerlerinde kazı çalışmalarının henüz başlamamış olmasıdır. Kazı çalışmalarında ele geçirilen buluntuların benzer örneklerinin mevcut verilerle değerlendirilebilmesi de seramik ticareti ve usta hareketliliklerinin sınırlı olarak anlaşılmasına sebep olmaktadır. Ancak seramik ustalarının bölgeler arası göçlerinin bir kısmı mevcut veriler doğrultusunda tespit edilebilmektedir. Seramik üretiminde hamur, form, bezeme ve kompozisyon özellikleri ait oldukları dönem ve kültür hakkında bilgiler vermektedir. Seramik hamurları kil yatağına bağlı olarak farklı renk ve özelliklere sahiptir. Boyut, form ve kullanım amaçları ise seramik hamurlarına eklenecek mika, kireç, kum, şamot, taşçık gibi katkı maddelerinin miktarına etki etmektedir. Seramik üretimi olan bölgelerde ham maddeye yakınlık önemli olmakla birlikte kil yatakları bölgesel farklılıklar göstermektedir. Bu sebeple seramik hamurları üzerinde yapılan analiz çalışmaları yerel üretim ve seramik ticareti hakkında bilgiler verirken usta hareketliliği hakkında herhangi bir somut veri sunmamaktadır. Farklı bölgelere göç eden seramik ustalarının hareketliliğinin belirlenebilmesi için bezeme, kompozisyon özellikleri yanı sıra ustaların üslup özellikleri oldukça önemlidir. Üslup, ustaların seramiklerde kullandıkları motifi seçme, kompozisyon hâline getirme ve bezemede kullandıkları el becerilerini de yansıtan ifade biçimleridir. Aynı zamanda üslup dönem, kültürel geçmiş ve etkileşimleri de kendi bünyesinde barındırarak ustalara özgün bezeme anlayışlarının ortaya çıkmasında etkilidir. Usta-çırak ilişkisiyle üretim yapan ustalar üslup özelliklerini de aktarmakta ve bu üslup anlayışı zamanla gelişip, değişerek devam etmektedir. Nitekim Beylikler dönemi ve sonrasında Anadolu Selçuklu etkisinin hissedilmesi bölgesel ve dönem üsluplarının uzun süre devam ettiğini göstermektedir. Elazığ, Komana, Sivas ve Kırım seramiklerinde görülen bezeme ve üslup bakımından aynı kişi tarafından yapıldığını düşündürecek tarzda benzer örneklerin görülmesi bu bölgeler arasında bir etkileşim olduğunu açık şekilde göstermektedir.

Anadolu Selçuklu dönemi kültürel hareketlilik ve etkileşimin en yoğun olduğu dönemdir. Bizans ve Anadolu Selçuklu seramiklerinde bu etkileşim net şekilde görülmektedir. Form, bezeme ve kompozisyon bakımından benzerlik gösteren Bizans ve Anadolu Selçuklu seramikleri arasında ayırım yapmak zordur. Anadolu'da tabakalı olarak yürütülen önemli kazılardan biri olan Komana'da (Tokat) Anadolu Selçuklu döneminde ticarete yönelik üretim yapan seramik ustalarının göç ettiği bölgeler tahmin edilebilmektedir. Anadolu Selçuklu devletinin yıkılma sürecine girmesi ve sonrasında Beylikler döneminin başlaması seramik üretimine de yansımıştır. 1243 Köseadağ Savaşı'ndan sonra yıkılma sürecine giren Anadolu Selçuklu devletinin kültürel ve sanatsal etkisi bir süre daha devam etmiştir. Özellikle 13. yüzyıl sonu-14. yüzyıl başında Anadolu'da Beylikler döneminde Selçuklu geleneğinin etkisinde ve yenilikçi seramikler üretilmeye başlamıştır. Beylikler dönemi seramiklerinde form ve bezeme bakımından devamlılık ve farklılıklar görülmektedir. Bu değişimde siyasi etkenler ve dönemsel beğeni anlayışının değişmeye başlaması etkili olmuştur. Anadolu Selçuklu seramik geleneğinin devam ettiği, yeni üslup ve denemelerin ortaya çıktığı bu dönemde seramik ustaları oldukça önemli bir yere sahiptir. Köseadağ Savaşı sonrasında Anadolu'da Moğol egemenliği ve baskısı ticareti etkilemiş bu da seramik ustalarının hareketliliğine sebep olmuştur.

Komana seramik buluntularının benzer form, bezeme ve kompozisyon özellikleri Bizans, Haçlı-Kilikya ve Anadolu Selçuklu dönemi seramiklerinde görülmesi 13. yüzyıl Anadolu seramik sanatında yoğun kültürel etkileşim olduğunu ve ticaretle bağlantılı olarak dönemin ortak beğeni anlayışının meydana geldiğini göstermektedir. Ancak Komana örneklerinde görülen bezeme ve kompozisyon yanı sıra üslup özelliklerinin neredeyse birebir aynılarının Elazığ, Sivas ve Kırım bölgelerinde görülmesi dikkat çekicidir. Anadolu'da yapılan mevcut kazı çalışmaları doğrultusunda Korucutepe, Aşvan

Kale ve Taşkun Kale ile yoğun benzerlik göstermesi Komana'da üretim yapan seramik ustalarının Elazığ bölgesinden gelmiş olabileceğini düşündürmektedir. 13. yüzyılın ilk yarısında üretime başlandığı düşünülen Komana'da 13. yüzyılın ortalarında üretimin çırak ve kalfalar tarafından devam ettiği göç eden ustaların ise Sivas'ta seramik üretimine devam ettiği tarafımızca tahmin edilmektedir.

Elazığ, Malatya hatta Tunceli çevresinde mevcut kazı ve yüzey araştırmalarından sayıca çok olduğu tahmin edilen seramik usta gruplarından ya da bu ustaların yetiştirdiği kişilerden bir grubun farklı meslek gruplarıyla birlikte Komana ve farklı bölgelere göç ettiğini düşünmekteyiz. Orta Asya kökenli olduğu anlaşılan seramik ustalarının Elazığ ve Malatya gibi büyük bölgelerden ihtiyaç duyulan diğer alanlara göç etmiş oldukları düşüncesi bölgedeki seramik üretim tarihçesi ve yoğunluğu ile üslup benzerliği göz önüne alınarak öne sürülmektedir. İlerleyen dönemlerde farklı bölgelerde yapılacak kazı çalışmalarının ustaların Elazığ bölgesinden mi yoksa başka bölgelerden mi Elazığ da dâhil olmak üzere göç ettiğini daha net şekilde ortaya koyacağını düşünmekteyiz. Mevcut veriler usta hareketliliğinin doğudan batıya ve Komana örneğinde ise güneyden kuzeye doğru olduğunu göstermektedir. Dönemin siyasi ve ekonomik yapısı da mevcut görüşü desteklemektedir. Anadolu Selçuklu döneminde Osmanlı Dönemi'ndeki İznik gibi büyük ölçekli merkez kabul edilebilecek bir seramik üretim bölgesi henüz bulunmamaktadır. Bunun sebebiyse 13. yüzyıl başına kadar siyasi karışıklık içinde olan Anadolu'da yeni yerleşimlerin kurulması ve bölgeler arası göç hareketliliğinin fazlalığıdır. Belli bir merkezde seramik üretimi yapılıp dağıtımının yapılması yerine hem yerleşim yerlerinin gelişmesi hem de ekonomik amaçlarla çok sayıda farklı mesleklerde usta grubunun geniş alanlara dağılarak üretim yaptıkları düşünülmektedir. Ahi teşkilatı tarafından siyasi ve ekonomik açıdan değişkenlik gösteren dinamik bir yapıya sahip ticaret yollarına göre farklı bölgelere yönlendirildiği tahmin edilen usta grupları ufak yerel farklılıklarla seramik üretimine devam etmişlerdir. Bu dönemde yaşanan siyasi ve ekonomik olaylar yanı sıra usta hareketliliği Bizans ve Kilikya bölgeleriyle olan etkileşimi arttırmış ve Anadolu'da özellikle 13. yüzyıl seramiklerinde kültürel bir ayrım yapılmasını zorlaştırmıştır. Ancak bu dönemde Anadolu Selçuklu devletinin siyasi hakimiyeti ve ticaret yollarındaki etkinliği Anadolu'da üretilen Bizans seramiklerinde de Selçuklu etkisinin hissedilmesine sebep olmuştur.

Ortaçağ'da özellikle Anadolu Selçuklu döneminde üretim yapan ustaların tarafımızca günlük ihtiyaçları karşılamaya ve ticarete yönelik olmak üzere iki farklı gruptan oluştukları düşünülmektedir. Günlük ihtiyacı karşılayan seramik ustalarının daha kaba, az işçilikli ve çok kaliteli olmayan; ticarete yönelik üretim yapan ustaların ise ince işçilikli, kaliteli, özenli üretim yaptıkları tahmin edilmektedir. Günlük ihtiyacı karşılamak için bir bölgeye giden usta grubunun bölgesel göç, savaş, doğal afet gibi olaylar dışında çok fazla göç etmedikleri ve büyük ihtimalle sabit kaldıkları düşünülmektedir. Ticari amaçlı üretim yapan seramik ustalarının ise büyük şehir ve bölgeler yanı sıra ticaret yollarına yakın yerleşim yerlerine gittikleri, bu yollardaki değişiklikler ve ticaret yollarının önemiyle bağlantılı olarak sık sık göç ettikleri tahmin edilmektedir. Muhtemelen Komana'da sınırlı bir dönem üretim yapan usta grupları da ticarete yönelik üretim yaptıkları için bu şekilde bir göç hareketliliğine sahiptir. Gerek merkez ve ticaret yolları yakınında gerekse taşrada üretim yapan seramik ustalarının Anadolu Selçuklu döneminde hâkim olan form, bezeme ve kompozisyonları bildiği ancak işçilik ve seramik kalitesinde farklar olduğu görülmektedir. Aynı zamanda bu dönemde Bizans, Haçlı-Kilikya seramiklerinde de benzer form ve bezeme özelliklerinin görülmesi birbirleriyle etkileşim hâlinde olan farklı kültürlerin ortak beğeni anlayışından oluşan form, motif ve kompozisyonların oluşmasına da katkı sağlamıştır.

Ticaret amacıyla üretim yaptığı düşünölen Komana'da da dönemin beğeni anlayışına hâkim ustaların form, bezeme ve kompozisyonları kendi kültürlerine göre uyarlayıp özellikle hayvan figürlü örneklerde ufak yerel farklılıklar ortaya çıkardıkları görülür. Anadolu Selçuklu devletinin önce Sinop daha sonra Sudak Limanı'nı ele geçirmesiyle birlikte ticareti canlandırmak amacıyla üretime ağırlık verildiği tahmin edilmektedir. Günümüzde yapılan sualtı arkeolojisi çalışmalarında bulunmaya başlayan gemi batıklarında yoğun şekilde seramik ele geçirilmesi ticaretinin ne kadar geniş alanlarda yapıldığını göstermektedir. Anadolu Selçuklu döneminde çok sayıda aktif şekilde kullanılan farklı seramik merkezlerinde üretilen kaliteli işçiliğe sahip seramiklerin yakın çevrelere ve özellikle 13. yüzyılda Ceneviz ve Venedikli tüccarlar aracılığıyla Anadolu dışına satıldığı düşünölmektedir.

Harita 2: Anadolu Selçuklu Seramik Ticareti ile Ustalarının Göç Hareket Bölgeleri

Ticaret ile seramik ve usta hareketliliğinde siyasi ve sosyoekonomik etkenler oldukça önemlidir. Moğolların Anadolu'yu istilasından sonra II. İzzeddin Keykavus'un Altın Orda Hükümdarı Berke Han ile ittifak yaptığı ardından İstanbul'da esir düştüğü ve Berke Han tarafından kurtarılarak Kırım'a getirilmiştir (Bal, 2005, s. 250-251). II. İzzeddin Keykavus'un yaklaşık 18 yıl Kırım'da yaşadığı 1279 yılında vefat ettiği ve maiyeti tarafından II. Gıyaseddin Mesut Solhat sahilinde babasının makamında tahta çıkartıldığı bilinmektedir (İbni Bibi, 1941, s. 300-302). II. İzzeddin Keykavus'un Kırım'la olan bu ilişkisinin Kırım'a seramik ustalarının göçleri üzerinde de etkili olabileceği düşünölmektedir.

Sonuç

Selçuklu dönemi ticaretinin 13. yüzyılın ilk çeyreğinde oldukça hareketlenmeye başlaması Komana seramik üretiminin bu tarihte bölgeye getirilen bir grup usta tarafından başladığı fikrini akla getirmektedir. Bazı sırlı ve sırsız seramiklerin ise muhtemelen 13. yüzyıl sonu-14. yüzyılın başına tarihlendiği, seramik ustalarının göçü sonrası bölgede kalan çırak veya kalfalar tarafından yapıldıkları bazılarının ise ithal olarak geldikleri düşünülmektedir. Komana seramik buluntularından ustaların Elazığ çevresinden bölgeye geldiği ve buradan Sivas'a göç ettikleri tahmin edilmektedir. Muhtemelen Sivas'ta üretime devam eden ustalar veya bu ustaların yetiştirdiği kişiler daha sonra Kırım'a göç etmiştir. Sadece bu seramik ustaları değil Anadolu'da özellikle Karadeniz yakınları başta olmak üzere Amasya, Sivas, Aksaray, Niğde, Yozgat civarlarında üretim yapan birçok ustanın da Kırım'a hatta Ukrayna iç kısımlarına göç etmesi muhtemeldir. 1243 Köseadağ Savaşı sonrası Anadolu Selçuklu devletinin gücünü kaybetmeye başlamasıyla ticaret yolları da eski canlılığını kısa bir süre devam ettirebilmiştir. Muhtemelen (13. yüzyılın yarısı ile üçüncü çeyreği civarında) ticaret yollarına yakın alanlarda üretim yapan birçok seramik ustanının ekonomik nedenler, Moğol baskısı ve Anadolu'da Beylikler döneminin başlamasıyla oluşan belirsizlik sebebiyle siyasi ve ekonomik olarak daha iyi bir konumda olan Kırım'a göç etmiştir. Kırım'da seramik üretiminin 13. yüzyıl sonu-14. yüzyıl başı arasında başlamış, üretilen seramiklerin form, motif ve kompozisyon açısından 13. yüzyıl seramiklerini yansıtmaması, seramiklerde görülen bezeme ve üslubun Komana örnekleriyle olan yoğun benzerliği burada üretim yapan ustaların Anadolu'dan göç ettiğini düşündürmektedir. Ayrıca Beylikler döneminde daha sınırlı olarak usta göçlerinin devam ettiği de tahmin edilmektedir. Anadolu'dan Bizans, Kilikya ve Anadolu Selçuklu üretimi seramiklerin Kırım'a ihraç edilmeye başladığı Novy Svet batığından ve Kırım'da ele geçirilen yerel üretim olmayan seramiklerden anlaşılmaktadır. Bu veriler ışığında önceleri seramik ihracatının yapıldığı Kırım'a sonraki dönemde ise Anadolu Selçuklu dönemi seramik ustalarının göç edip üretime devam etmeleri kuvvetle muhtemeldir.

KAYNAKÇA

- ACUN, H. (1995). "Yozgat Müzesi'ndeki Selçuklu Kaseleri". *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi. I* (Ayrıbasım): 1-12.
- AKDAĞ, M. (1979). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi I (1243-1453)*. İstanbul: Cem Kitabevi.
- AZİZ B. ERDEŞİR - İ. ESTEREBADI (2014). *Bezm u Rezm* (Eğlence ve Savaş). (çev. Prof. Dr. Mürsel Öztürk). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BAKIRER, Ö. (1980). "The Medieval Pottery and Baked Clay Objects". *Korucutepe 3*. (ed. M. N. Van Loon). Netherlands: North-Holland Publishing Company: 189-249.
- BAL, M. S. (2005). "Türkiye Selçuklu Devleti Tarihinde Bir Dönüm Noktası: II. İzzeddin Keykavus Dönemi". *Tarih Araştırmaları Dergisi*. XXIV/38: 239-258.
- BAYKARA, T. (2000). *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi (XI-XIV. Yüzyıllar)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- BAYRAM, M. (2005). "Danışmend Oğulları'nın Dini ve Milli Siyaseti". *Selçuk Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*. 18: 131-147.

- BEDİRHAN, Y. (2012). "Anadolu Ticaretinin Gelişmesi Bağlamında Selçukluların Kırım/Suğdak Politikası". *Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*. V/6: 39-50.
- BEDİRHAN, Y. (2015). "Türkiye Selçukluları Devrinde Anadolu'nun Ticaret Şehirleri". *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*. XXIV/8: 25-50.
- BILIAIEVA, S. vd. (2021). "Seljuk's Material Culture in Ukraine According to The Results of Historical and Archaeological Research". *Sanat Tarihi Dergisi*. XXX/1: 231-253.
- BOCHAROV, S. - A. MASLOWSKIY (2015). "The Eastern Crimean Centers of Glaze Pottery Production in 13th and 14th Centuries". *Actas Do X Congresso Internacional A Cerâmica Medieval No Mediterrâneo. Silves (22 A 27 De Outubro de 2012)*. Silves: 604-607.
- BOCHAROV, S. G. (2007). "Rubezh XIII-XIV BB. po Materialam Keramicheskogo Kompleksa Poseleniya Posdima (Koktebel)". *Poseleniya Keramika Vostochnoy Yevropy Prichernomor'ya i Sredizemnomor'ya V X XVIII vv. P Mezhdunarodnaya Nauchnaya Konferentsiya (Yalta 19-23 Noyabrya 2007 g.)*: 12-17.
- BOCHAROV, S. G. (2016). "Izmeneniye Gorodskoy Kul'tury v Krymu vo Vtoroy Polovine XIII — Pervoy Polovine XIV v. (na Primere Voznikoveniya Mestnogo Proizvodstva Polivnoy Keramiki)". *Arkheologiya i Kul'turnaya Antropologiya*. 5: 125-131.
- BOCHAROV, S. G. (2017). "Poseleniye Posidima v Yugo-Vostochnom Krymu i Yego Keramicheskoy Kompleks (Rubezh XIII—XIV vv.)". *Polivnaya Keramika Sredizemnomor'ya i Prichernomor'ya X—XVIII vv.* 2: 409-445.
- BOCHAROV, S. vd. (2015). "The Beginning of The Glazed Ceramics Production in the Southeast Crimea During The Last Quarter of the 13th Century - the First Quarter of the 14th Century". *DACIA*. LIX: 329-388.
- BOCHAROV, S. vd. (2016). "Changes in Ornamentation on Glazed Vessels As A Trend in Style". *In&Around Ceramiche e Comunità Secondo Convegno Tematico Dell'aicm3, Faenza, Museo Internazionale delle Ceramiche (17-19 aprile 2015)*. Firenze: 233-236.
- CIOCILTAN, V. (2012). *The Mongols and the Black Sea Trade in Thirteenth and Fourteenth Centuries*. Leiden-Boston: Brill.
- ÇAĞATAY, N. (1988). "Anadolu Türklerinin Ekonomik Yaşamları Üzerine Gözlemler (Bu Alanda Ahiliğin Etkileri)". *Belleten*. LII/203: 485-500.
- DURAN, Ö. (2007). *Çinili Köşk Koleksiyonu'nda Figürlü Seramikler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ERCİYAS, D. B. (2014). "Komana'da (Sisiyye) 2010-2012 Yılları Kazı Çalışmaları". *35. Kazı Sonuçları Toplantısı 1 (27-31 Mayıs 2013)*. Muğla: Kültür ve Turizm Bakanlığı: 281-291.
- ERCİYAS, D. B. (2019). "Archaeology at Komana". *Komana Small Finds*. (ed. D. Burcu Arciyas-Meryem Acara Eser). İstanbul: Ege Yayınları: 1-46.
- ERCİYAS, D. B. - M. N. TATBUL (2016). "Anadolu'da Ortaçağ Kazıları ve Komana". *37. Kazı Sonuçları Toplantısı 2 (11-15 Mayıs 2015)*. Erzurum: Kültür ve Turizm Bakanlığı: 611-626.
- ERCİYAS, D. B. - M. N. TATBUL (2020). "15 Yıllık Arkeolojik Araştırmaların Işığında Komana". *Tokat'ın Antik Yerleşimleri Sempozyumu Bildirileri*. (ed. D. Burcu Erciyas-Mustafa N. Tatbul). Ankara: Bilgin Kültür, Sanat Yayınları: 47-64.

- ERCİYAS, D. B. vd. (2015). "Komana'da 2009-2014 Yılları Arasında Yapılan Kazı Çalışmalarının Ön Değerlendirmesi". *Komana Ortaçağ Yerleşimi*. İstanbul: Ege Yayınları: 21-62.
- ERSOY, B. (1995). "Osmanlı Öncesi Anadolu Kervan Yolları ve Üzerlerindeki Kervansaraylar". *Türkiye İş Bankası Kültür Sanat Dergisi*. Kültür ve Sanat. 25: 22-26.
- ERSOY, B. - A. UÇAR (2013). "Kırım Salacık Hacı Giray Han Türbesi". *Prof. Dr. Hakkı Önkâl'a Armağan*. İzmir: 75-91.
- ESKİKURT, A. (2014). "Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları". *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 33: 15-40.
- GORDLEVSKİ, V. (1988). *Anadolu Selçuklu Devleti*. (çev. Azer Yaran). Ankara: Onur Yayınları.
- İBNİ BİBİ (1941). *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi İbni Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknamesinden*. (çev. M. Nuri Gençosman-F. N. Uzluk). Ankara: Uzluk Basımevi.
- İNALCIK, H. (1944). "Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi". *Bellekten*. VIII/30: 185-229.
- KARASU, Y. E. (2020). *Komana Anadolu Selçuklu Çağı Seramikleri*. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- KAYAOĞLU, İ. (1981). "Anadolu Selçukluları Devrinde Ticari Hayat". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 24: 359-373.
- KEÇİŞ, M. (2013). "XIII-XIV. Yüzyıl Bizans ve İslam Kaynaklarına Göre Kuzeybatı Anadolu Yol Ağları". *Bellekten*. LXXVII/280: 849-874.
- KOCA, S. (2011). *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- KOZYR, I. A. - T. D. BOROVYK (2017). "Polivnaya Keramika Torgovitskogo Arkheologicheskogo Kompleksa Perioda Zolotoy Ordy". *Polivnaya Keramika Sredizemnomor'ya İ Prichernomor'ya X-XVIII vv.* 2: 335-352.
- KÖPRÜLÜ, F. (1991). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KRAMAROVSKY, M. (2004). "The "Sky of Wine" of Abu Nuwas and Three Glazed Bowls from the Golden Horde, Crimea". *Muqarnas Essays in Honor of J. M. Rogers*. 21: 231-238.
- KRAMAROVSKY, M. G. (2000). "Vizantiysuaya i Sel'dzhukskaya Keramika Sgraffito s Temoy Vina i Vesel'ya Kontsa 12-go-Pervoy Poloviny 14 v.". *Antichnaya Drevnost' v Sredniye Veka*: 233-251.
- KUBAN, D. (2008). *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- MITCHELL, S. (1980). *Aşvan Kale: Keban Rescue Excavations, Eastern Anatolia I. The Hellenistic, Roman and Islamic Sites*. England: Oxford.
- ÖZCAN, K. (2006). "Anadolu'da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekansal Kademelenme". *METU JFA*. XXIII/2: 21-61.
- ÖZKUL FINDIK, N. (2011). "Ortaçağ Sivas'ında Sırlı Seramik". *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ 5*. Ankara: Anadolu Kültür Varlıklarını Araştırma Derneği: 185-220.
- ÖZKUL FINDIK, N. (2020). "Kemah Kalesi Seramik Buluntuları". *Erzincan Kemah Kalesi Kazıları*. Erzincan: Erzincan Valiliği: 225-251.

- PEACOCK, A. C. S. (2010). "Kırım'a Karşı Selçuklu Seferi ve Alaaddin Keykubad'ın Hakimiyetinin İlk Yıllarındaki Genişleme Politikası". (çev. Murat Keçiş, Ali Mıynat). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*. XXIX/47: 243-265.
- POLAT, T. (2014). *Erzincan Müzesi'nde Bulunan XII.-XIV. Yüzyıl Seramikleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- RAMSAY, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. (çev. Mihri Pektaş). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- SERDAR, M. (2015). "12. ve 13. Yüzyıllarda Tokat'ın Temel Özellikleri". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu I* (25-26 Eylül 2014). Tokat: Salmat Basım: 633-651.
- SEVİM, A. - Y. YÜCEL (1989). *Türkiye Tarihi (Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SOLMAZ, S. (2011). "Danişmendlilerin İskân Politikası". *Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine Mehmet Altay Köymen Armağanı*. Konya: 145-163.
- SÜMER, F. (1985). *Yabanlu Pazarı: Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- TESLENKO, I. B. (2016). "Keramika Funy «Zolotoordynskogo Vremeni- (Analiz Materialov iz Kompleksov, Predshestvovavshikh Stroitel'stvu Feodoritskoy Kreposti)". *İstoriya i Arkheologiya Kryma*. IV: 132-157.
- TESLENKO, I. B. (2018) "Vyrobnystvo Polyvyanoho Posudu v Krymu za Chasiv Uluh Ulusu". *Arkheolohiya i Davnya İstoriya Ukrayiny*. IV/29: 7-83.
- TESLENKO, I. B. (2020). "Keramicheskiye Markery Migratsiy v Krymu Posledney Treti XIII — XIV vv. (Po Materialam Mestnogo Goncharstva)". *Tainstva Peremeshcheniy*: 153-176.
- TURAN, O. (1946). "Selçuk Kervansarayları". *Bellekten*. X/39: 471-496.
- TURAN, O. (1988). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar: Metin, Tercüme ve Araştırma*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TURAN, O. (2008). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- TURAN, R. - G. KIRPIK (2007). "Selçuklu Dönemi Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat". *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*. (ed. Hakkı Acun). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı: 19-47.
- WAKSMAN, S. Y. vd. (2009). "Glazed Wares as Main Cargoes and Personal Belongings in the Novy Svet Shipwreck (13th C. AD, Crimea): A Diversity Of Origins Investigated By Chemical Analysis". *Actas del VIII Congreso Internacional de Cerámica Medieval II*. Asociacion Espanola de Arqueologia Medieval: 851-856.
- WAKSMAN, S. Y. - I. TESLENKO (2010). "Novy Svet Ware', an Exceptional Cargo of Glazed Wares from a 13th-Century Shipwreck near Sudak (Crimea, Ukraine) Morphological Typology and Laboratory Investigations". *The International Journal of Nautical Archaeology*. XXXIX/2: 357-375.
- YAKUBOVSKİ, A. (1954). "İbn-i Bibi'nin, XIII. Asır Başında Anadolu Türklerinin Sudak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikayesi". (çev. İsmail Kaynak). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 12: 207-226.

- YÜCEL, Y. (1970). *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
- YÜCEL, Y. (1991). *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar Eratna Devleti, Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti, Mutahharten ve Erzincan Emirliği-II*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- ZALESKAYA, V. N. (2011). *Pamyatniki Vizantiyskogo Prikladnogo İskusstva. Vizantiyskaya Keramika IX–XV vekov*. Sankt-Peterburg.
- ZELENKO, S. - M. TYMOSHENKO (2011a). "Torgovyye Otnosheniya Mezhd Anatoliyskim Regionom i Tavrikoy v XIII–XIV vekakh". *Podvodnaya Arkheologiya*. 6: 96-99.
- ZELENKO, S. - M. TYMOSHENKO (2011b). "Torhovyie Otnoshenyia Mezhd Anatolyyskym Rehyonom y Tavrykoy v Pozdnevyzanyyskyy Peryod". *Stezhkamy Arkheolohiyi. Do 70-Richchya Profesora Mykhayla Ivanovycha Hladkykh*: 121-125.